

Dödens fält väster om Sundsvall

Av Urban Fröberg

Urban Fröberg gjorde värnplikten vid Kustjägarskolan i Vaxholm. Han har tjänstgjort vid Kustjägarskolan, 6. Amfibiebataljonen, Västernorrlandsgruppen och Livgardet i Stockholm. Sedan 1998 är Urban kapten och reservofficer. Han har gjort internationell tjänst i Kosovo och i Afghanistan. Han medverkar regelbundet i utbildningen av Ångermanlands - och Medelpads hemvärnsbataljoner. Urban är rektor på Lucksta skola och bor i Sundsvall.

Med solens sista strålar i ryggen inleder kompanichefen löjtnant Lindstedt det sista förtvivlade motanfallet mot den tiofaldigt starkare ryske fienden strax väster om Sundsvall. Sedan förmiddagen har det karolinska ryttarkompaniet ur Jämtlands rytteri retirerat gång på gång undan ryska kosacker och infanteri. På den svagt sluttande leråkern vid byn Valla kommer inom en mycket snar framtid huvuddelen av kompaniets ryttare att stupa i sina fruktlösa försök att hejda framryckningen.

1718 års fälttåg mot Norge innebar stora umbäranden för Västernorrland, både spannmål och boskap beslagtogs av kronan för att understödja krigföringen. Kung Karl den XII var själv högst involverad i anfallsförberedelserna, tre stycken logistikplatser utsågs varav en låg i Duved. Totalt fanns det förråd som skulle räcka i sex månader för 60 000 man och drygt 30 000 hästar.

Stridsidén var att armén under den kalla årstiden skulle försörjas från dessa tre framskjutna logistikbaser. Detta var helt nytt och oprövat, man hade dessutom de usla vägarna att ta hänsyn till som inte var farbara förrän i slutet av juni. Skördarna hade varit magra i två år, skatteintäkterna släpade efter sedan 1716, förberedelserna var alltså nästan två år efter redan i upptakten.

Efter att snösmältningen var sen och sensommaren bjudit på mycket regn så blev hela fälttåget försenat, vilket försvårade de redan lätt kaotiska förberedelserna. Landshövdingen Hamilton gav order om att man i Västernorrland skulle samla ihop 7000-8000 kreatur för arméns räkning. Man kan föreställa sig hur detta påverkade Västernorrlands befolkning som efter ett långt krig redan hade det knapert med både mat och annat. Både Västerbotten och Västmanland hjälpte också till och från alla möjliga och omöjliga håll började boskapen att anlända till Duved. Stor oreda följde och det var

mycket svårt för bönderna att få sin utlovade betalning vilket ytterligare spädde på missnöjet hos allmogen med fälttåget. När anfallet stannade upp och kungen sedermera stupade, i en löpgrav den 30 november 1718 i Fredrikshald i Norge, lämnade han efter sig en stormakt i dalande. Spiken i kistan var när general Armfeldts från Trøndelag i Norge retirerande armé bokstavligen frös till is på Öjffället nyåret 1719.

Karl XII:s syster Ulrika Eleonora bestiger tronen men abdikerar 1720 till förmån för sin make Fredrik av Hessen. I slutet av 1720 sluter Sverige fred med både Preussen och Danmark. En stor del i detta hade Englands förstärkning av svenska flottan. Den avskräckte sannolikt Ryssland från ett större invasionsföretag, förstärkningen avbröts först i samband med fredsfördraget med Ryssland den 30 augusti 1721 när Sverige fick avträda stora landområden.

Den ryske tsaren Peter den stores avsikt var att reformera det ålderdomliga Ryssland och ville därför ha en snabb separatfred med Sverige. Han sänder därför redan sommaren 1719 en stor galärflotta västerut mot Sverige. Försvaret av Sverige koncentreras till Stockholm, där slaget vid Baggenstäket i augusti driver en numerärt överlägsen rysk flotta på flykten.

Under 1720 härjar återigen ryska förband i svenska vatten, svenska flottan tillfogar dock ryska flottan betydande förluster vid Ledsund i Åländska skärgården och den ryska eskadern retirerar till hemma-hamnar. Under 1720 börjar det svenska kustförsvaret att byggas ut.

För Sundsvalls del innebar det att ett åboländskt kompani sätts att hålla vakt, systemet med oljeindränkta vårdkasar längs kusten där vakt ständigt skulle hållas sätts också i bruk. Fisket vid Bremön dras in sommaren 1720 på grund av risken för ryska angrepp. Något motsägelsefullt dras även det åboländska kompaniet bort från Sundsvalls försvar. Detta berodde främst på att det var strax över 400 skattskrivna vuxna invånare i Sundsvall vid den tidpunkten. Att bistå ett kompani soldater med både mat och husrum tömde raskt allmogens skafferier.

Man beslutade även om att man skulle bygga sex galärer¹ med förmåga till både rodd och segel, dessa stod färdiga i Sundsvalls hamn våren 1721. Trots att fartygen precis var fullt rustade saknade man fortfarande båtsmän i tillräcklig omfattning för att kunna bemanna galärerna till fullo, huvuddelen av båtsmännen var kommenderade till Stockholm vilket skulle visa sig vara förödande.

I mitten av maj 1721 siktas en större rysk flotteskader med kurs mot Gävle, staden försvaras dock hårdnackat av landshövdingen Hamilton De ryska trupperna kommer inte in till kaj utan får istället sätta segel nordvärt. Försvaret av Sundsvall tilldelas av

¹ Galärerna i Sundsvall bestod av två stora med vardera femton par åror och fyra mindre med elva par åror. Beväpning utgjordes av mindre kanoner och nickhakar

landshövdingen till den stridserfarne major Fieandt² som får order att omedelbart bege sig dit för att ordna för stadens försvar.

Efter att ha fäktats med enstaka kosacker på sin väg till Sundsvall anländer så major Fieandt den 23 maj till staden. Med stor förvåning upptäcker han att stadens försvarare lyser med sin frånvaro, med hög stämma beordrar han stadens fiskaler omedelbart tillse att allmogen intar sina försvarspositioner.

Ett kompani ryttare bestående av 12 man i kompanistaben samt 68 ryttare och några drängar och soldater ur Jämtlands rytteri anländer den 24 maj och underställs majoren till stadens försvar. Kompaniet börjar omedelbart bygga ut försvarspositioner runt torget och vid Västra Stadsbron, idag Widesbron, timmer släpas fram och staplas, spanska ryttare snickras brådstörtat ihop.

Framrycknings- och tillbakaryckningsvägar rekognosceras noggrant. De nyrustade galärerna bemannas med minimibesättningar i syfte att segla uppför Ljungan för att maskeras och gömmas undan en framryckande angripare.

Tidigt på morgonen den 25 maj observerar vaktposten på Gumsekullen brinnande vårdkasar söderut, han antänder därför omedelbart sin egen vårdkase som med ett knastrande ljud sänder lågorna högt i skyn, strax därefter börjar kyrkklockorna ringa. Ytterligare något senare siktas den ryska flotteskadern när de passerat Bremösundet och kommer ut på Sundsvallsfjärden, röken från Galtströms bruk stiger samtidigt brunsvart i fjärran när fienden satt järnbruket i brand, det är svårt att urskilja enskilda fartyg eftersom eskadern fortfarande är på relativt långt observationsavstånd.

Utom allt tvivel står dock att det är en stor styrka som går med full fart mot Sundsvall. Den ryska eskadern har under natten legat förtöjd inomskärs vid Jättholmarna på Hälsingekusten, när man kastar loss tidigt på morgonen innan soluppgången har man förmodligen en mycket stark sydlig vind som snabbt fyller de trekantiga seglen.

I Sundsvall finns ryttarkompaniet utgrupperade i försvarspositioner, allmoge ur Tuna och Attmars socknar samt delar ur båtmansgruppen är också grupperade för försvar. Inalles består styrkan av cirka 400 man, varav de flesta är beväpnade med det som fanns till hands. Ursprungsplanen att ro galärerna undan fienden uppför Ljungan visar sig gå om intet. Man får bränna flera stycken vid kajen samtidigt som spannmåls-

² Johan Henrik Fieandt föddes 1683 i Estland och tog värvning som ryttare i det livländska ryttarregementet vid 17 års ålder. Löjtnant 1710, kapten 1712. Stred vid Narva, Riga, Ingris, Systerbäck, Kyrola, Livakanti, Reval, Jääskis, Hirvikoski, Liebelitz, Karis, Pälkene mfl orter. Tillfångatagen och förd till Moskva 1714 flydde två gånger. Anmälde sig för tjänstgöring 15 mars 1715 vid Armfeldts armé som då var förlagd i Västerbotten. Kommenderad 1716 som kommandant för Kajaneborg i de ödsligaste av de östra utmarkerna. Kapitulerade efter fyra veckor mot en överlägsen rysk styrka på närmare 3000 man. Fördes med sin familj i svår arrest tio mil söder om Moskva, fästningen sprängdes. Flydde ånyo i februari 1718 med hustru och nyfödd dotter, sonen hade dött i fångenskapen, genom djupa skogar och snö och anmälde sig för tjänstgöring i juni 1718 i Gävle för general Armfeldt. Utnämnd till major 1733. 58 år gammal stupade han vid slaget i Villmansstrand 1741

magasinen sticks i brand. De kvarvarande galärerna ros skyndsamt västerut längs Selångersån ut på Selångersfjärden, där de sedermera går samma öde till mötes som sina systerfartyg.

Strax innan lunch angör eskadern Sundsvall, en styrka bestyrker torget med välriktad artillerield vilket medför att de 60-tal karoliner som är grupperade där skyndsamt retirerar under ett regn av träflis och kringflygande stockar. Den andra delen landstiger vid nuvarande oljehamnen vid Mon. Svag försvarseld utgår från gårdarna vid nuvarande kyrkan på Skönsmon.

Karta över striderna i Sundsvall och Selånger den 25 maj 1721.

Kornetten Daniel von Nandelstedt försöker att flankera angriparen men får omedelbart artillerield på sig och tvingas till reträtt, Han föreslår sin kompanichef att ta till "harvärjan" och dra ur kompaniet. Det blev ingenting av den saken, "här till ägde Löjtnant Lindstedt för mycket eld och "brawoure" för att finna sig "derwid.." Inom kort har fienden landsatt nästan 5000 infanterister och kosacker³.

Kompaniet tar upp försvaret vid Västra Stadsbron där förberedelserna har varit bättre och där det ryska fartygsartilleriet inte kan verka. Inledningsvis håller man ställningarna, framgångsrika motanfall genomförs där ryssarna lider förluster, enstaka artilleripjäser av ringa kaliber understöder försvaret men det oundvikliga slutet närmar sig. För vilken gång i ordningen man är på väg att bli kringrand är det ingen som riktigt vet, löjtnant Lindstedt beordrar till slut kompaniet att dra sig ur västerut

³³ Ryska eskadern bestod av 33 lådior, 33 galärer och 33 slupar. Samtliga mycket grundgående och ytterst lämpade för skärgårdskrigföring. Vissa av galärerna var 120 fot långa och kunde bära uppemot 30 hästar med kosacker.

längs Jämtlandsvägen mot Bergsåker. Samtidigt börjar den feta brandröken stiga från staden där plundringen har inletts med full kraft.

Widesbron i dag. Bron kallades tidigare Västa Stadsbron. Foto: Författaren

Bron i Bergsåker idag. Plats för den andra drabbningen. Foto: Författaren.

Försvarens förföljs till nästa stridsställning vid den smala träbron i Bergsåker. Bron rivs när karolinerna har passerat och man reorganiserar styrkan. Våldsamma närstrider tar vid, major Fieandt utmärker sig särskilt i striden, kompaniet förlorar dock soldater och är sargat av de otaliga striderna under dagen. Trumpetarna blåser till

reträtt, Selånger kyrka passeras, förtvivlat letar man efter ett ställe som kan gynna ett *underdimensionerat försvar med mycket ringa tid till reorganisering*

Man hamnar slutligen vid Valla Gård bortom Valla grindar. Bakom bondgården på höjden reorganiserar man och indelar kompaniet en sista gång. De svårast sårade får ligga i skydd bakom ladan, kompanichefen ingjuter mod i sina soldater.

Förmodligen är han fullt medveten om att han begär det omöjliga av sina blesserade soldater. Plötsligt är fienden över dem, de svärmar runt Valla Gård. Andretrumpetaren fäktar sig framgångsrikt igenom ryssarna och öppnar väg för ett femtontal ryttare som undkommer innan fällan slår igen, övriga går i batalj ute på de leriga fälten som omgärdar Valla Gård.

Valla Gård idag. Platsen för de sista förberedelserna. Foto: Författaren.

När löjtnant Lindstedt en stund senare faller ur sadeln nere i kurvan vid grindarna är han förutom otaliga skärsår även träffad av fem kulor. Ytterligare något senare ligger 22 stycken karolinska ryttare stupade i leran, ett femtontal dör de närmaste dagarna. Ett femtontal tas tillfånga.

Major Fieandt jagas av tre kosacker upp i skogen vid Blåberget. Han skjuter en med sin ryttarpistol, han ränner värjan i den andre, men den tredje är svårare att bli av med. Efter en nävkamp är bägge fullständigt utmattade, de skakar därför hand och rider åt var sitt håll. Svårt sårad faller majoren av sin häst i byn Klingsta där han tas om hand av lokala bönder.

Valla Grindar. Platsen där kompanichefen Lindstedt sårades dödligt. Den gamla nedrivna muren syns till vänster framför träden. Foto: Författaren..

Major Fieandt överlever och stupar sedermera vid Villmanstrand i Finland 1741, löjtnant Lindstedt avlider till följd av sina skador ombord på en rysk galär. Ryssarna betraktar dock löjtnanten som en mycket tapper och hjältemodig motståndare och överlämnar därför hans stoft i anslutning till ett fiskeläge längs Höga Kusten, kornetten Lindstedt blir krigsfånge i Ryssland och återvänder först 1726 till Sverige. Kompaniets fana förlorades i striden och har aldrig återfunnits.

När Sundsvall omsorgsfullt plundrats fortsätter man norröver. Efter sig lämnar man 221 ödelagda hemman, dödsiffrorna var dock låga eftersom soldaterna fått stränga order om att behandla ortsbefolkningen med respekt. Kyrkorna var också fredade, men prästgårdarna fick plundras och brännas, jämför med dagens Rules Of Engagement (ROE).

Ryssarna plundrar Härnösand och Umeå, därefter sätter man kurs österut mot hemmahamn. Det stora nordiska kriget når sitt slut, detsamma gör även den karolinska armén som med ryttarkompaniets utplånande vid Valla By definitivt sätter punkt för den oöverbanneliga blågula krigsmaskinen.

Stormaktstiden är ett avslutat kapitel i Sveriges historia och istället tar Rysslands era sin början.

Det svenska maneret. Menig ryttare i m/ 1699 års uniform under anfall. Notera mängden vapen: Värja, musköt och två ryttarpistoler. Målning av Göte Göransson. Publicerad med upphovsrättsinnehavarens tillstånd.

När jag idag vandrar i det karolinska ryttarkompaniets fotspår väster om Sundsvall är det svårt att inte känna beundran för de insatser som gjordes här för nästan trehundra år sedan. Alldeles nedanför ladan på familjen Wallmarks gård i Valla stupade huvuddelen av ryttarna och kompanichefen dråsade dödligt sårad av sin häst nere i kurvan som syns mycket tydligt i den lågt stående solens sken.

För mig själv tänker jag att jag hade valt samma ställe själv att ta upp striden på, terrängen är kanaliserande med sluttande skogsbeklädda sluttningar på varje sida, bra möjligheter till förvarning, kanske hade vi med en sista kraftansamling kunnat rida fienden till mötes för att skapa tid för vår vidare urdragning mot Jämtland. Vad var det som hände? Varför kom fienden så snabbt i kompaniets rygg? Vem tog hand om de fallna soldaterna? Frågorna hopar sig utan svar.

Vördnadsfullt känner jag de starka banden till min kollega som så modigt ledde sitt kompani här för så länge sedan, jag känner en uppriktig stolthet över att få bära samma färger som dessa modiga soldater bar.

Mörkret sänker sig sakta och en iskall vind friskar i, kurandes i skydd av Valla Gård konstaterar jag att vi borde minnas våra vapenbröders insats för stadens försvar på ett mycket bättre sätt än idag

Minnesmärke över striderna vid Widesbron. Inskription: Johan Henrik Fieandt kämpade här mot härjande fiende den 25 maj 1721. Född den 3 febr. 1683 i Estland. Stupad den 23 aug. 1741 vid Villmanstrand. Foto: Författaren.

Källor:

Uppsats i Karolinska Förbundets Årsbok 1990 av Lennart Westberg och Martin Johannesson "Den sista striden under Stora Nordiska Kriget 1721"

Fotnoter hämtade ur Uppsats i Karolinska Förbundets Årsbok 1990 av Lennart Westberg och Martin Johannesson. "Den sista striden under Stora Nordiska Kriget 1721" Publicerat med tillstånd av Lennart Westberg

Karolinerbilden publicerad med tillstånd av upphovsrättsägarens tillstånd.

Svenska krig 1521-1814 av Ulf Sundberg. (1998 Hjalmarsson & Högberg bokförlag)

Armfeldts karoliner av Anders Hansson (2003 Bokförlaget Prisma)

Karl XII. En biografi av Bengt Liljegren (2000 Historiska media)

Poltava. Berättelsen om en armés undergång av Peter Englund (1988 Atlantis)